

***Az életminőség és a vándormozgalom hosszú távú területi összefüggéseinek vizsgálata
Magyarországon a dualizmus korától napjainkig***

Analysis of the long-term spatial relationship between the quality of life and the migration movements in Hungary from the period of dualism to nowadays

Pénzes János, PhD habil, Debreceni Egyetem TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, penzes.janos@science.unideb.hu

Szilágyi Zsolt, PhD habil, Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet, Modernkori Magyar Történelmi nem önálló Tanszék, szilagyi.zsolt@arts.unideb.hu

Kiss János Péter, PhD, Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK Regionális Tudományi Tanszék, bacsnyir@caesar.elte.hu

Összefoglalás

Vizsgálatunk során több időmetszetben elemeztük a települési szintre adaptált HDI mutatót, valamint a megelőző időszak vándorlási egyenlegeit. Az a feltételezés, hogy a jobb minőségi települések a migráció célterületei lennének, a rosszabb körülmények pedig elvándorlást generálnak, jelentősen árnyalttá vált. Az 1910-es időszakban alig volt összefüggés a két jelenség között, azonban a településméret sokkal inkább meghatározó volt a migrációban, a nagyobb települések javára. A szocializmus időszakára megerősödött az összefüggés a vándorlás és a települési HDI értékei között, amely a településhierarchiához is igazodott. A rendszerváltást követően a szuburbanizáció hatása és a válság miatt vidékre költözők miatt az összefüggés halványodni kezdett. A gyengébb életminőségű települések átlagos migrációs nyeresége erősödött az elmúlt évtizedekben több hatás eredményeként. Mindezek tükrében a vándorlási egyenleg szerepe jelentős mértékben változott a dualizmus kora óta, amely nem mutat egyértelmű összefüggést az életminőséggel, emiatt megkérdőjeleződik fejlettségi mérőszámként való alkalmazása.

Abstract

Current study contains the analysis of the HDI indicator adapted to the settlement level, as well as the migration balances of several time periods. The assumption that settlements with good quality of life would be target areas for migration, and worse conditions would generate emigration, has become significantly shaded. In the period of 1910, there was hardly any connection between the two phenomenon, however, settlement size was much more decisive in migration. During the period of socialism, the correlation between migration and settlement HDI values strengthened, which was also adjusted to the settlement hierarchy. After the political transition, the connection began to fade due to the effect of suburbanization and people moving to the countryside due to the crisis. The average migration gain of settlements with a lower quality of life has increased in recent decades as a result of more effects (state housing and family policy, pandemia and nursing homes in small villages). In light of all these, the role of the migration balance has changed significantly since the period of dualism, which does not show a clear correlation with the quality of life. The application of migration balance as a development indicator is called into question.

Kulcsszavak: életminőség, HDI, migráció, településhierarchia, térszerkezet

Keywords: HDI, hierarchy of settlements, migration, quality of life, spatial pattern

Bevezetés

Tanulmányunk célja elsődlegesen az életminőség és a népességvándorlás közötti összefüggés települési részletességű adatokon történő elemzése. Vizsgálatunk összetett mivolta – ezen belül a statisztikai módszertani lépések és mérőszámok aprólékos magyarázata, az eredmények keresztmetszeti és hosszútávú részletekbe menő értelmezése – messze szétfeszítené jelen terjedelmi kereteket, azért kényszerülünk több ponton is hivatkozni olyan forrásokra, ahonnan további információkhoz juthat az érdeklődő Olvasó.

A területi fejlettség és a népesség migrációja kapcsolatban van egymással, mivel a feltételezett kedvezőbb életkörülmények, jobb anyagi feltételek, a létbiztonság magasabb szintje komoly vonzerőt jelent a migrációban résztvevők számára (Ekéné Zamárdi–Dövényi, 2010), a hagyományos közgazdasági modellek jórészt a jövedelmi különbségekkel, valamint munkaerőpiaci hatótényezőkkel magyarázzák a migrációt kiváltó okokat (Bálint–Obádovics 2019). A mobilitás nem csak humántőke transzfert jelent, hanem tudás- és anyagi tőke áramlása is összekapcsolódik vele (Williams, 2009). Bár a nemzetközi migráció megítélése jelentősen megváltozott az elmúlt évtizedben, a világgazdaság centrumai és perifériái közötti vándorlás irányai egyértelműek, azonban a területi fejlődésre gyakorolt hatás mégis ambivalensnek tekinthető. Az Európai Unió centrumtérsegeibe irányuló migráció egyrészt erősíti a polarizációt és periferizálódást, azonban a külföldön dolgozók hazautalt pénzüsszegei, és esetleges hazatérésük az egyenlőtlenségek kiegyenlítődése felé hat (Nadler et al. 2016; Maleszyk, 2021). A vándorlás területi fejlettséggel való vélelmezett összekapcsolódásának bizonyítéka az is, hogy a kedvezményezett térségek és települések magyarországi lehatárolásaiban az első vizsgálatoktól kezdve folyamatosan ott szerepelt ez a mérőszám a figyelembe vett indikátorok között (Pénzes, 2014). A legelmaradottabb településcsoportok esetében egyértelműen kimutatható a nagymértékű elvándorlás jelensége, míg a fejlett területek jellegzetesen a migráció célterületei (Bálint–Obádovics, 2019). Azonban mind a nemzetközi, mind a hazai tapasztalatok fényében érdemes áttekinteni, hogy milyen összefüggés mutatható ki települési szinten az életminőség és a vándorlás között hazánkban különböző időszakokban. Tanulmányunkban erre a kérdésre keressük a választ.

Az életminőség vizsgálata a humán fejlettségi indexszel

A humán fejlettségi indexet (Human Development Index – HDI) három társadalmi-gazdasági dimenzió *(a hosszú és egészséges élet, az iskolázottság és a megfelelő életszínvonal)* részindexeiből képezik (Farkas, 2012). A mutató egyre inkább elterjed és többdimenziós jellege miatt a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban mindgyakrabban alkalmazzák a GDP mellett (illetve helyett, kritizálva annak erősen gazdasági karakterét és számításának sajátosságait).

A három mérőszámot normalizálást követően átlagolva lehet megkapni értékét, amely 0 és 1 közé esik. A számításhoz kapcsolódón már dolgoztak ki olyan módszert, amely a területi egyenlőtlenségeket is figyelembe veszi, illetve mértani átlagot alkalmazva (új HDI számítás), valamint hibrid módszertant is kialakítottak (Felice–Vasta, 2015). Jelen vizsgálat részeként az eredeti módszertant alkalmaztuk, módosított indikátorkészlettel.

A magyarországi vizsgálatok jellemzően az aktuális viszonyok feltárására törekedtek, amelyekkel a hazai térszerkezeti fontosabb sajátosságait lehetett áttekinteni (Husz, 2001; Obádovics–Kulcsár, 2003). A módszer alapkonceptiója alkalmas arra is, hogy alsóbb területi szintekre (Farkas, 2012), történeti adatokra és dinamikus vizsgálatokban is alkalmazni lehessen (Felice–Vasta, 2015; Szilágyi, 2018).

A kistérségre adaptált ún. korrigált HDI megfelelő módszert kínált az ország fejlettségi térszerkezetének feltárására (Farkas, 2012), amelyet az is bizonyít, hogy a számítás eredményei szoros statisztikai kapcsolatot mutattak több komplex fejlettségi mutatóval (Pénzes, 2014). Összességében a HDI mint az életminőség mutatóját nem tekintjük „csodaszernek”. Számos ismeretelméleti, módszertani kérdést vet fel már a pusztán előállítás is, és újabb problémák adódnak az eredmények értelmezésekor, az utólagos jelentésadásakor, a kontextualizálási kísérletek alkalmával. Ennek ellenére megfelelőnek ítéltük meg arra, hogy kísérletet tegyünk vizsgálatunk középpontjába állítására.

Hazai tendenciák a népességmigrációban a dualizmus korától

A hazánk népességmigrációjának történeti áttekintése önmagában több tanulmánykötet témája lehetne, de néhány összefoglaló gondolattal mégis érdemes kitérni rá, mivel az alkalmazott módszertani megközelítésünk indokoltá teszi ezt.

A magyarországi vándorlási trendeket és célterületeket tekintve jelentős változások figyelhetők meg a vizsgált időszakban. A 20. század elején a dualizmus kori Magyarország adta a vándorlás fő kereteit, így a hegyvidéki peremterületről a medence belsejébe irányult jelentős migráció, azonban a tengerentúli kivándorlás jelentősen mérsékelte a népességnövekedést (Beluszky, 1999). A Trianoni döntés után mintegy 350.000 magyar menekült érkezett az elcsatolt

területekről, elsősorban a fővárosba. A második világháborút követően jelentős népeségmozgásokat generált a trianoni határok visszaállítása, valamint a lezajlott deportálások, népeségcserék (Kocsis, 1996).

A szocializmus első évtizedeiben a nagytömegű vidékről városba vándorlás volt a meghatározó, amelynek több kiváltó oka volt, de elsősorban a munkahelyek gyors átrendeződése idézte elő a vidék rovására. Budapest esetében a 20. század első felében kiemelkedő vándorlási többlet volt jellemző, amely 1960 után mérséklődni kezdett. Budapest mellett a megyeszékhelyek és az ún. szocialista városok voltak a belső migráció fő nyertesei (Dövényi, 2009).

A nemzetközi migráció a szocializmus időszakában kényszerűen alacsony mértékű volt (eltekintve az 1956-os forradalom idején elmenekült mindegy 200.000 fős népeségvesztéstől), azonban a rendszerváltás időszakától kezdve jelentős, majd az ezredfordulótól csökkenő mértékű nemzetközi migrációs nyereség volt jellemző (Gödri, 2013), amely a 2010-es évek második felében ismét növekedni kezdett. Emellett felerősödött a Nyugat-Európába irányuló, elsősorban munkavállalási céllal összefüggő kivándorlás (Gaszó, 2020).

A településállományon belül az 1990-es években Budapest (és a nagyvárosaink) jelentős migrációs veszteséget könyvelhettek el, mivel a környező településekre irányuló kiköltözések miatt tömegessé vált a szuburbanizáció, a jelenség azonban 2000-es évek második felére lecsengett (Bajmócy, 2014), sőt a 2010-es évtized közepéig Budapest vándorlási egyenlege pozitívvá vált. Ugyanakkor a Budapesti agglomerációba irányuló migráció továbbra is megfigyelhető volt. A 2010-es évek végétől pedig a községek migrációs mérlege fordult (a szuburbanizáció fő időszakának után) ismét pozitív tartományba.

A migráció mérőszámaként a vándorlási egyenleget (vagy különbözetet) használtuk, amelyet a népszámlálási adatbázisokból gyűjtöttünk, települési részletességgel. A népszámlálások során ezt az adatot a tényleges szaporodás (azaz a két népszámlálás között bekövetkezett népeségsváltozás) és a természetes szaporodás vagy fogyás (azaz a születések és halálozások számának különbsége) különbségeként lehet megkapni. Az ily módon számított vándorlási egyenleg magába foglalja a belföldi és nemzetközi migráció mérlegét is.

A vizsgálat módszertani áttekintése

A települési HDI kiszámítása során az indikátorok kapcsán több részletben is komoly mértékben el kellett térnünk az eredeti módszertantól. A legszembetűnőbb probléma közigazgatási hierarchiai szinteken lefelé haladva, hogy egyre kevésbé állnak rendelkezésünkre olyan adatok, amelyekből szintetizálhatók volnának a HDI komponensváltozói. Ugyanakkor

részletes módszertani megalapozást követően mégis úgy véltük, hogy a számításokat – legalább kísérleti jelleggel – érdemes elkészíteni.

Élettartam

A hosszú és egészséges élet mutatójaként a születéskor várható élettartamot alkalmazták még az eredeti módszertanban, valamint kistérségre (illetve járásokra) dezaggregált formában a hazai elemzésekben (Farkas, 2012; Péntes, 2014), azonban a települési szinten ez a mérőszám kifejezetten nehezen értelmezhető – elsősorban éppen a migráció hatása miatt. Vizsgálatunkban a halálozási rátát, azaz az előző népszámlálás óta detektált halálozások éves átlagértékét vettük figyelembe, 1000 lakosra vetített formában (a mutató használatával kapcsolatos érveket és a 20. század elején megfigyelhető területi sajátosságokat a hivatkozott munka tartalmazza – Szilágyi, 2018). A halálozási ráta alkalmazása a települési szint miatt szükségszerűnek tekinthető.

Iskolázottság

Az iskolázottság tekintetében a 20. század második felétől kezdve szélesebb körű felmérés és adatpublikálás jellemezte a statisztikai adatbázisokat (elsősorban a népszámlálást).

A 20. század első népszámlálásai során az egyetlen iskolázottsági indikátort az írni-olvasni tudók 6 éves és idősebb népességen belüli aránya jelentette, így ezt a mérőszámot lehetett használni az 1910-es számítás során.

A hazai számításokban az elvégzett átlagos osztályszámot egyharmados és a diplomások arányát kétharmados súllyal vették figyelembe az iskolázottsági komponens esetében (Husz, 2001; Farkas, 2012). Sajnos vizsgálataink időszakában (még) nem volt elérhető az átlagos elvégzett osztályszám mutató 2022-re, amely a lakosság elvégzett iskolai osztályainak településenként összesített értékét vetíti a 7 éves és idősebb népesség számára. Ezt az indikátort – bár jól jellemzi a komplex iskolázottsági viszonyokat és a területi folyamatok detektálására is megfelelő (Kiss et al., 2008; Péntes et al., 2018) – kénytelenek voltunk mellőzni. Ehelyett egy olyan mérőszámot alakítottunk ki, mely egyszerre tartalmazza a legfeljebb érettségivel rendelkező és a diplomás népesség arányát a 20 éves és idősebb népesség lélekszámára vetítve. A két, iskolai végzettségi csoport összesített hazai létszámát arányítottuk egymáshoz és a kapott arányszámmal növeltük a diplomások számának súlyát (figyelembe véve utóbbi nagyobb munkaerőpiaci jelentőségét). A „komplex iskolai végzettségi index” (CEAI – complex educational attainment index) részletes módszertani bemutatása a hivatkozott tanulmányban

érhető el (Pénzes et al. 2023). A mérőszámot – a módszertani uniformizálás érdekében – mind az 1980-as, a 2001-es és a 2022-es népszámlálás adataira is alkalmaztuk.

Életszínvonal

Az életszínvonal kifejezésére használt GDP mérőszáma helyett a recens hazai munkákban az adóköteles jövedelmet alkalmazták (Farkas, 2012), azonban a dualizmus időszakára vonatkozóan a települési részletességű adatsorok közül az adózásra vonatkozó indikátorok jöhetnek szóba. A 20. század elejéről a településekre vonatkozóan számításba vehető adónemek közül a települési pótdadó alapjául szolgáló állami adók összege számítható ki, illetve becsülhető meg. Az összesített ún. FHTT adó (földadó, házadó, társulati adó, tantième adó összege) adta a legjobb közelítési lehetőséget az életszínvonal részletes területi kifejezéséhez – ennek részletes értékelését Szilágyi Zsolt munkája tartalmazza (Szilágyi, 2018).

A HDI jövedelem komponensének kifejezésére kifejezetten alkalmasnak találtuk az 1988 óta települési aggregálásban elérhető személyi jövedelemadóalapot (SZJA) képező (más néven adóköteles) jövedelmet, amely ugyan csökkenő magyarázóerővel, de hozzávetőleg azonos koncepcionális háttérrel áll rendelkezésre. Sajnos, az 1980-as évre vonatkozóan nem sikerült olyan mérőszámot beazonosítani, amely települési bontásban megfelelő módon kiválthatta volna az adóköteles jövedelmet. Így kényszerű megoldásként az 1988-as adatokat vettük figyelembe az 1980-ra vonatkozó számítás során. Bár az időbeli eltérés nem elhanyagolható, de még ezekre az adatokra is úgy lehet tekinteni, mint a szocialista időszak viszonyait tükröző adatsorra.

Mindhárom tényező esetében az adatsorok alsó és felső 1-1 százalékát korrigáltuk az extrém értékek torzításának csökkentése érdekében. A nemzetközi módszertanban a GDP értékére alkalmazott logaritmikus transzformációtól – a települési lépték miatt – eltekintettünk. Az értékeket normalizáltuk, majd a halálozási adatsor értékeit fordított sorrendbe állítottuk (hogyan a jobb életminőséget az alacsony, a rosszabbat a magasabb értékek fejezzék ki), majd számtani átlagot számítva megkaptuk minden vizsgált időmetszet települési értékét.

A tanulmány írásának idején sajnos még nem álltak rendelkezésre településsoros adatbázisok több időmetszetben, így a számítások kénytelen voltunk mellőzni több időszakot a 20. század közepéről. A – részben szükségszerűen – végrehajtott korrekciók miatt indokoltnak tartottuk a kialakított mérőszámot megkülönböztetni az eredeti HDI-től, így a *települési humán fejlettségi index néven tHDI rövidítéssel hivatkozunk rá* a továbbiakban.

Eredmények

A tHDI összehasonlítása más fejlettségi mérőszámokkal

Az életminőség és a vándormozgalmak vizsgálata kapcsán először előbbit értékeljük vizsgálatunk részeként. Fontos kérdés, hogy az általunk kiszámított tHDI mennyire tekinthető alkalmasnak a települések életminőségének, illetve a fejlettségének kifejezésére. Ennek érdekében a mérőszámot összehasonlítottuk már korábban publikált adatsorokkal. Az 1910-re kiszámított tHDI értékei – azokat a településeket figyelembe véve, amelyekre rendelkezésre álltak a számítási eredmények (2944 területegységre) – gyengébb, bár szignifikáns statisztikai kapcsolatot mutattak a Győri Róbert (Győri, 2006) által alkalmazott mérőszámmal ($r=0,294$), de a területi fejlettségi indexszel (Pénzes, 2018) is csak gyenge-közepes kapcsolat volt kimutatható ($r=0,499$) 1910-re vonatkozóan.

A vizsgált időszak végére – azaz a 2010-es évekre – vonatkozóan is korrelációs számítást végeztünk négy különböző, települési részletességű fejlettségi mutatóval (a területi deprivációs indexszel (Kovács–Koós, 2018), a KSH kompozit mutatójával (KSH, 2015), a területi fejlettségi indexszel (Pénzes, 2018; Pénzes–Demeter, 2021) és az objektív jólléti indexszel (Nagy–Koós, 2014). A 2022-re számított tHDI adatsorával számított korrelációs együttható értékei a felsorolás sorrendjében a következőképpen változtak: $r=0,756$; $r=0,820$; $r=0,825$ és $r=0,838$.

A 20. század elejére vonatkozóan elvégzett számítások eredményei nem támasztják alá teljesen egyértelműen a tHDI és más települési fejlettségi mérőszámok összefüggését, de fontos hangsúlyozni, hogy a fejlettségi viszonyok értelmezését és az indikátorok értékelését kurrens szakmai diskurzus övezi. Azonban a 2010-es évekre készült mérőszámokkal végzett összehasonlítás megerősíti a tHDI fejlettségi vizsgálatokra való alkalmazhatóságát. Mindamelllett utóbbi időszak eredményei még inkább megerősítik azt a tényt, hogy *hazánkban karakteresen különülnek el a fejlett és az elmaradott településcsoportok egymástól*, amelyek – különböző módszerekkel mért – jellemzői *számos társadalmi-gazdasági indikátor alapján is hasonló egyenlőtlenségeket hordoznak* (Pénzes–Demeter, 2021). Mindezek fényében a kiszámított tHDI-n alapuló vizsgálatunkat vitaindítóként mindenképpen hasznosnak tartjuk.

Az életminőség és a vándorlási egyenleg változása a településméret függvényében

A településekre számított életminőség kapcsán érdemes vizsgálni a településmérettel való összefüggést. A tHDI értékei részben a változó településszám, részben a módszertan sajátosságai miatt nem vethetők össze ugyanazon településkategóriában, azonban az adott éven belüli viszonyok érzékeltethetők általa (1. táblázat). 1980-tól kezdve világosan látszik az összefüggés

a településméret és a fejlettségi szint között, mivel a nagyobb települések átlagos értékei tendenciózusan magasabbak, valamint a kisebb települések felzárkózása is megfigyelhető az ezerforduló után. Ugyanakkor előbbi összefüggés 1910-ben még nem volt látható, mindössze a legnépesebb települések tHDI értéke volt egyértelműen magasabb a többi kategóriánál.

1. táblázat. A tHDI és a településméret összefüggése a vizsgált években

Település-kategóriák	1910 (n=2943)*		1980 (n=3047)		2001 (n=3135)		2022 (n=3155)	
	települések száma	átlagos tHDI értéke	települések száma	átlagos tHDI értéke	települések száma	átlagos tHDI értéke	települések száma	átlagos tHDI értéke
Budapest	1	0,898	1	0,915	1	0,927	1	0,936
≥20000	32	0,584	62	0,859	62	0,851	58	0,797
10000–19999	40	0,504	81	0,713	79	0,704	81	0,721
5000–9999	103	0,489	138	0,591	134	0,627	130	0,652
2000–4999	439	0,478	536	0,526	499	0,574	466	0,619
1000–1999	729	0,488	698	0,497	655	0,529	584	0,558
500–999	880	0,493	717	0,452	685	0,475	683	0,530
<500	719	0,504	814	0,375	1020	0,397	1152	0,478

(A szerzők számítása a GISta Hungaroromadatbázis, a PM-APEH (NAV) és a KSH népszámlálási adatai alapján)

* 479 település adathiány miatt nem került bele a számításba

2. táblázat. Az 1000 lakosra jutó éves átlagos vándorlási különbözet (VK) és a településméret összefüggése a vizsgált években

Település-kategóriák	1900-1910 (n=3422)		1970-1979 (n=3047)		1990-2000 (n=3135)		2011-2021 (n=3155)	
	települések száma	átlagos VK értéke	települések száma	átlagos VK értéke	települések száma	átlagos VK értéke	települések száma	átlagos VK értéke
Budapest	1	16,07	1	2,84	1	-5,71	1	1,43
≥20000	37	12,04	62	7,96	62	0,73	58	-0,31
10000–19999	46	10,19	81	5,28	79	3,27	81	2,14
5000–9999	126	10,58	138	-2,69	134	6,21	130	3,53
2000–4999	518	6,83	536	-7,05	499	6,30	466	3,09
1000–1999	845	3,68	698	-10,36	655	5,23	584	0,50
500–999	1005	1,99	717	-14,03	685	3,31	683	-0,70
<500	844	-0,26	814	-20,27	1020	0,94	1152	2,64

(A szerzők számítása a KSH népszámlálási adatai alapján)

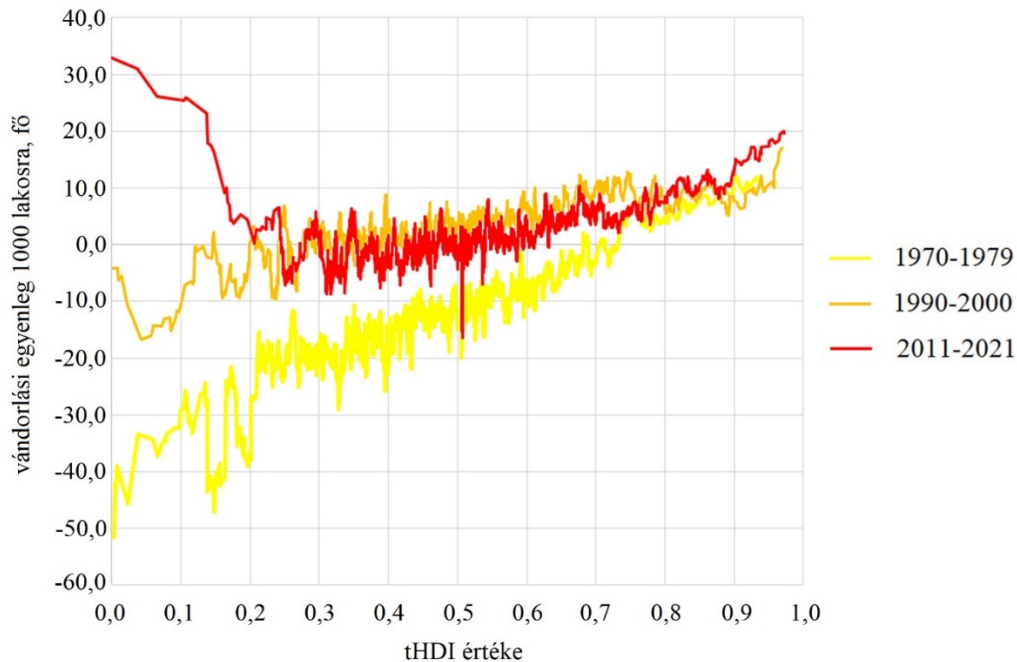
A vándorlási egyenleg értékei ugyanakkor éppen az 1910 előtt időszakban mutatták a legkarakteresebb összefüggést a településmérettel, amelyből kiemelkedett Budapest, mint a legkarakteresebb migrációs célpont (2. táblázat). A Kárpát-medencén belüli bevándorlás eredményeként csak a legkisebb települések átlagos értéke jelzett vándorlási veszteséget. A szocializmus vizsgált évtizedében már szembetűnő volt Budapest fékeződő bevándorlása, valamint a kisebb települések lényegesen jelentősebb migrációs negatívuma. A rendszerváltás utáni évtized Budapest meghatározó népességvesztése jelzi a kibontakozó szuburbanizációt, amely a kisebb települések migrációs értékeiben is változást eredményezett, még a 10.000 lakosnál kisebb települések körében jelentkezett a legnagyobb migrációs nyereség. A 2010-es

évekre a korábbi egyértelmű összefüggés teljesen eltűnt, mivel mind Budapest, mind a legkisebb települések is vándorlási pozitívumot könyvelhettek el.

Az életminőség és a vándorlási egyenleg kapcsolata

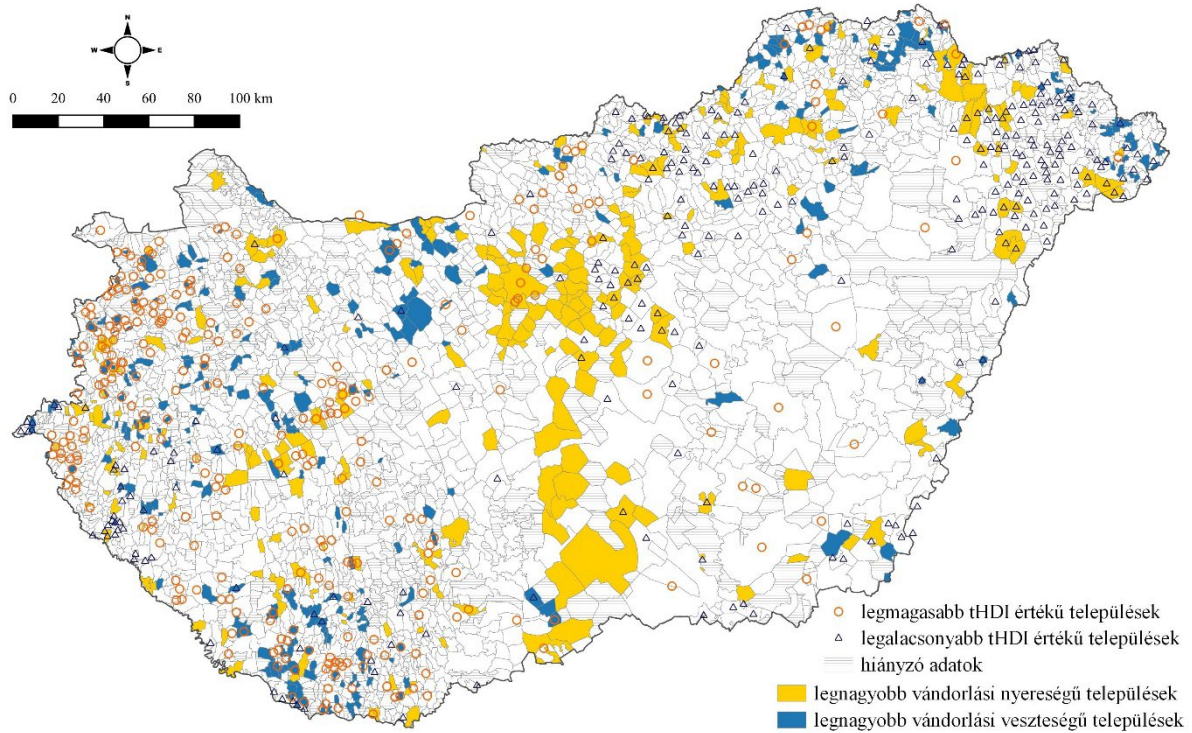
A tHDI és az 1000 lakosra számított évi átlagos vándorlási egyenleg közötti korrelációs együttható értéke 1980-ban 0,444, 2001-ben 0,310, 2022-ben 0,211 volt. Ebből arra lehet következtetni, hogy jelentősen csökkent a két mutató közötti statisztikai kapcsolat erőssége, ugyanakkor 1910-ben a jelenlegi országterületre gyakorlatilag nem volt detektálható korreláció. Utóbbi jelenség részben oda vezethető vissza, hogy meglehetősen nagy mobilitás volt jellemző, amelyben különböző társadalmi csoportok, beleértve nagy számú szegényt, vándoroltak a településállomány eltérő fejlettségű részeire (Beluszky, 1999; Szilágyi, 2018).

A szocializmus időszakában határozottan megjelent a települések fejlettségéhez igazodó trend, amely látványos meredekségével világosan jelezte az 1971-es OTK (Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió) erős hierarchikus logikáját (*1. ábra*). A településméret és az életminőség szintje (egyúttal a migráció iránya) is ennek összekapcsolódott. A 2000-es évekre ez az összefüggés részben a közép- és felsőosztály részvételével kibontakozó szuburbanizáció, valamint az alacsonyabb státuszú népesség nagyvárosokból vidékre irányuló (kényszer)migrációja is gyengítette ezt az összefüggést. A 2010-es évekre pedig inverz folyamatok eredményeként a legelmaradottabb településcsoportokban mutatkozik a legnagyobb migrációs nyereség. Ennek háttérében meglepő módon az áll, hogy több tucat kisebb népességszámú és alacsonyabb életminőségű településen nagyobb kapacitású szociális- vagy időotthon működik. Ez a jelenség pedig olyan mértékű, hogy látványos torzulást okoz a migrációs trendben. A kisebb településeken a nagyobb létszámú intézmények idős gondozottjainak gyarapodó számával lehet egyszerre magyarázni a kiugró migrációs nyereséget és a jelentős halálzási mutatót (amely lerontja az életminőség értékét is). Ugyanakkor ez a jelenség arra is rávilágít, hogy az erősen fogyó népességű kistelepülések ilyen jellegű funkcióbővülése akár az elnéptelenedés veszélyét is mérsékelheti.

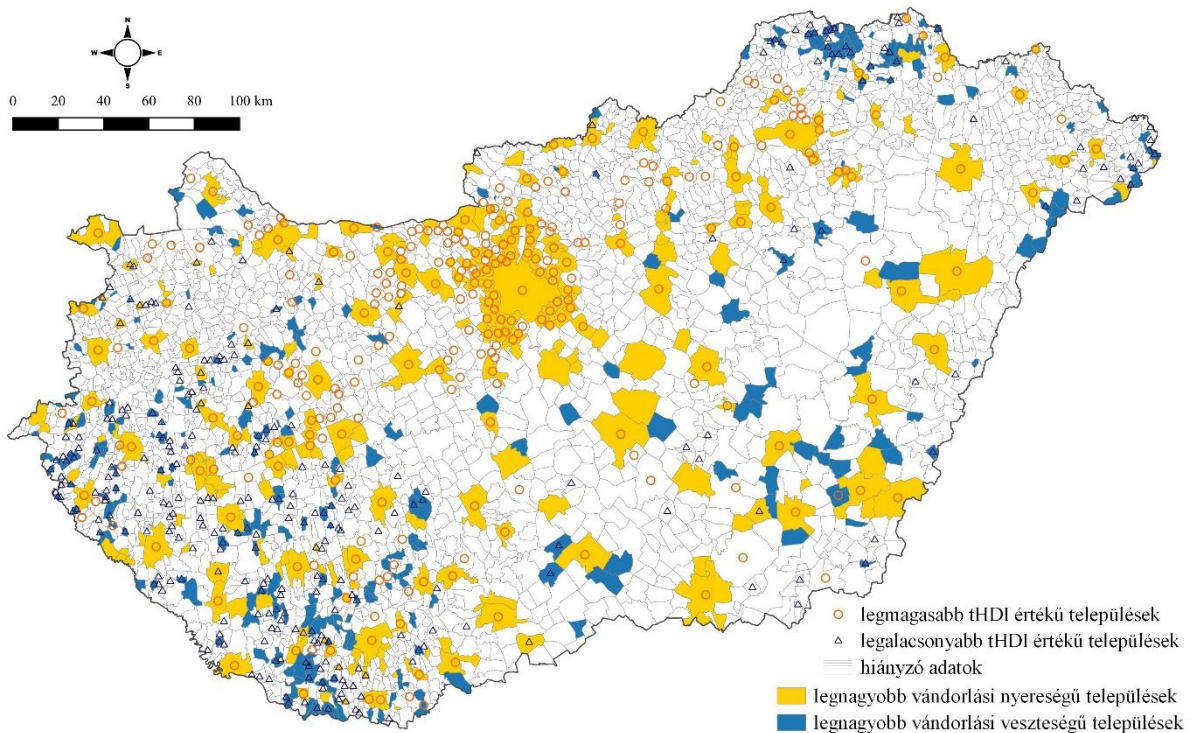

1. ábra. Az 1000 lakosra jutó éves átlagos vándorlási egyenleg alakulása mozgóátlaggal az adott időszak tHDI értékének függvényében
(A szerzők számítása a PM-APEH (NAV) és a KSH népszámlálási adatai alapján)

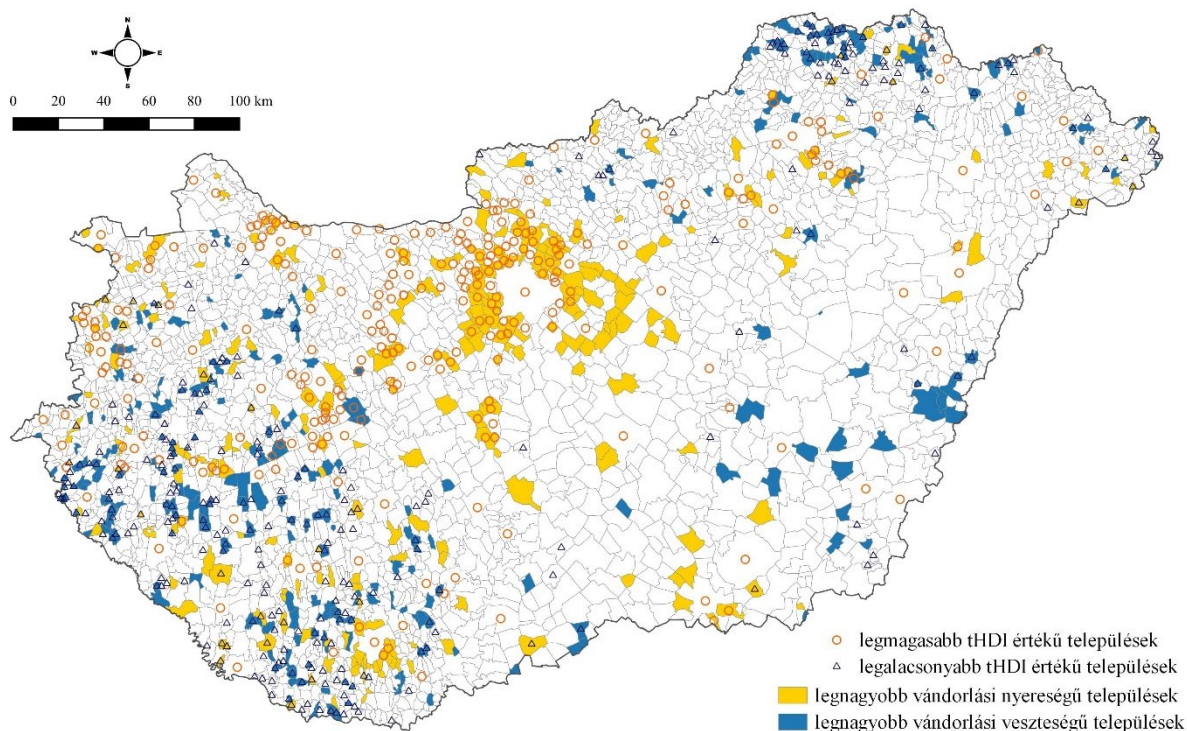
A feltárt összefüggéseket a térképes illusztrációk is alátámasztják, mivel – a változó településállomány miatt egyszerűsítve kijelölt – 300-300 legmagasabb, illetve legalacsonyabb tHDI értékkel, illetve 1000 lakosra jutó vándorlási egyenleggel rendelkező települések csak szerény mértékben fedtek át az 1900-as évek elején a jelenlegi országterületen (2. ábra). A területi átfedés a szocializmus időszakára lényegesen egyértelműbbé vált, kiemelve a Budapesti agglomerációt és a nagy megyeszékhelyeket (3. ábra). A 2000-es évekre ez az összefüggés oldódni látszik (4. ábra) és a legutóbbi időszakra nézve a nagyobb vándorlási nyereséggel rendelkező települések egyértelműen elmozdultak a kisebb települések felé (5. ábra). Ebben minden bizonnyal szerepet játszik az állami család- és lakáspolitiká is, amely a kisebb településeket is felértékelte (nem utolsósorban a pandémia miatt is népszerűbbé váltak a családi házas ingatlanok). A Budapesti agglomeráció továbbra is fontos migrációs célterület, bár kiemelkedő szerepe halványulni látszik. Ezzel együtt a nagy kibocsátó települések is jól láthatóan koncentrálnak Északkelet- és Délnyugat-Magyarországon.

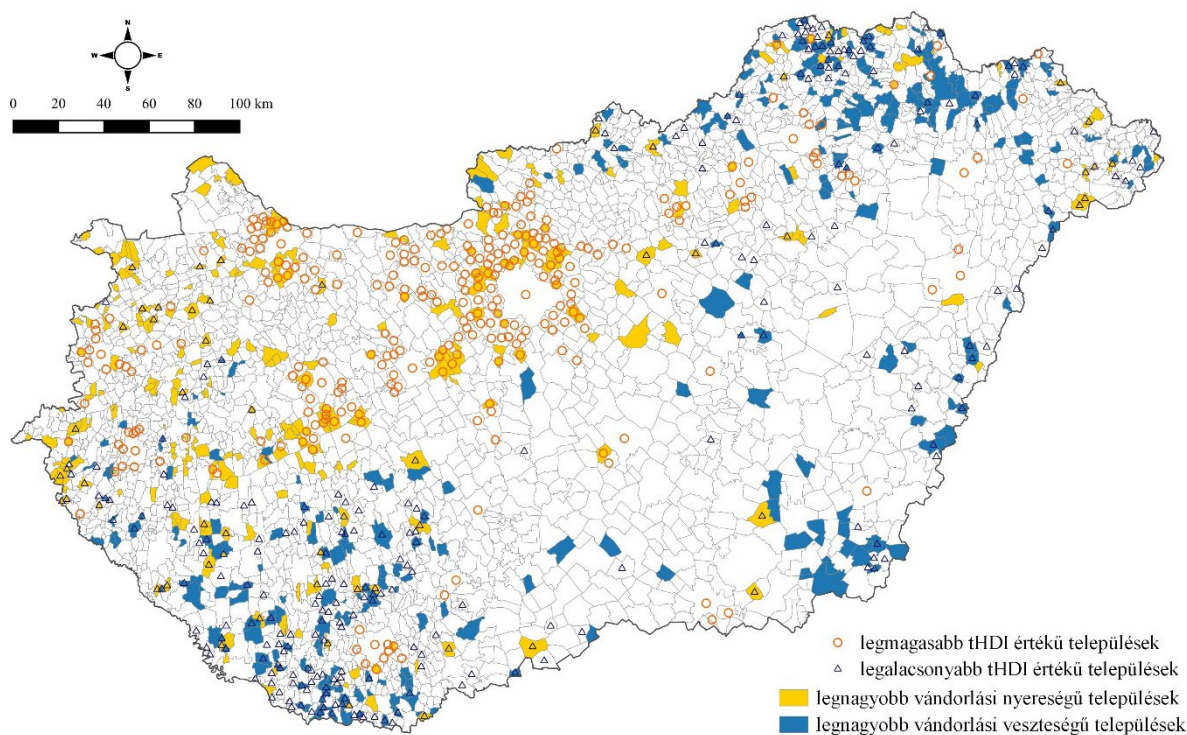
2. ábra. Az 1900-1909 közötti, 1000 lakosra jutó éves átlagos vándorlási egyenleg és az 1910-es tHDI 300 legalacsonyabb, illetve legmagasabb értékű településének megoszlása a jelenlegi országterületen (A szerzők számítása a GIS-ta Hungarorum adatbázisa alapján)

3. ábra. Az 1970-1979 közötti, 1000 lakosra jutó éves átlagos vándorlási egyenleg és az 1980-as tHDI 300 legalacsonyabb, illetve legmagasabb értékű településének megoszlása (A szerzők számítása a PM-APEH (NAV) és a KSH népszámlálási adatai alapján)

4. ábra. Az 1990-2000 közötti, 1000 lakosra jutó éves átlagos vándorlási egyenleg és a 2001-es tHDI 300 legalacsonyabb, illetve legmagasabb értékű településének megoszlása (A szerzők számítása a PM-APEH (NAV) és a KSH népszámlálási adatai alapján)

5. ábra. A 2011-2021 közötti, 1000 lakosra jutó éves átlagos vándorlási egyenleg és a 2022-es tHDI 300 legalacsonyabb, illetve legmagasabb értékű településének megoszlása (A szerzők számítása a PM-APEH (NAV) és a KSH népszámlálási adatai alapján)

Irodalom

- Bajmócy Péter (2014): A szuburbanizáció két évtizede Magyarországon. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 11, 2, 6–17.
- Bálint Lajos – Obádovics Csilla (2018): Belföldi vándorlás. In: Monostori J. – Óri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 217–236.
- Beluszky Pál (1999): *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Dövényi Zoltán (2009): A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statisztikai Szemle*, 87, 7–8, 748–762.
- Ekéné Zamárdi Ilona – Dövényi Zoltán (2010): Migráció és mobilitás. In: Tóth József (szerk.): *Világföldrajz*. Budapest: Akadémia Kiadó, 376–405.
- Farkas Máté Bence (2012): A korrigált humán fejlettségi mutató kistérségek közötti differenciáltsága Magyarországon. *Területi Statisztika*, 52, 3, 230–249.
- Felice, Emanuele – Vasta, Michelangelo (2015): Passive modernization? The new human development index and its components in Italy's regions (1871-2007). *European Review of Economic History*, 19, 1, 44–66. DOI: 10.1093/ereh/heu018
- Gaszó Dániel (2020): Ki a migráns? A jelenkori magyar társadalmat érintő migrációs folyamatok összegzése. *Demográfia*, 63, 4, 357–385. DOI: 10.21543/DEM.63.4.3
- Gödri Irén (2013): Migráció nemzeti/nyelvi határokon belül. Bevándorlók és új állampolgárok a szomszédos országokból - változó trendek. *Magyar tudomány*, 174, 3, 263–274.
- Győri Róbert (2006): Bécs kapujában. Területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a 20. század elején. *Korall*, 7 (24-25), 231–250.
- Husz Ildikó (2001): Az emberi fejlődés indexe. *Szociológiai Szemle*, 11, 2, 72–83.
- Kiss János Péter – Tagai Gergely – Telbisz Erzsébet (2008): A szürkeállomány területi különbségei – katedrán innen és túl. *Területi Statisztika*, 48, 3, 315–334.
- Kocsis Károly (1996): A magyar etnikai térszerkezet változásai a honfoglalástól napjainkig. *Tér és Társadalom*, 10, 1, 79–94.
- KSH (2015): 105/2015. (IV.23.) Kormányrendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről
- Maleszyk, Piotr (2021): Outflow of Talents or Exodus? Evidence of youth emigration from one of the EU's peripheral regions in Poland. *Region*, 8, 1, 33–51. DOI: 10.18335/region.v8i1.283
- Nadler, Robert – Lang, Thilo – Glorius, Birgit – Kovács, Zoltán (2016): Conclusions: Current and Future Perspectives on Return Migration and Regional Development in Europe. In: Glorius, Birgit – Nadler, Robert – Lang, Thilo – Kovács, Zoltán (eds.): *Return Migration and Regional Development in Europe: Mobility Against the Stream*. London: Palgrave Macmillan UK, 359–375.
- Nagy, Gábor – Koós, Bálint (2014): First results in modelling objective well-being in Hungary at lower territorial level. *Regional Statistics*, 4, 2, 71–86. DOI: 10.15196/RS04205
- Obádovics Csilla – Kulcsár László (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*, 43, 4, 303–322.
- Pénzes János (2014): *Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek*. Debrecen: Didakt Kiadó.
- Pénzes János (2018): Fejlettségi különbségek és centrum-periféria viszonyok a történelmi Magyarországon (1910). In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi*

- egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon (1910) – Módszerek és megközelítések.* Budapest–Debrecen: MTA Történettudományi Intézet, 85–116.
- Pénzes, János – Demeter, Gábor (2021): Peripheral areas and their distinctive characteristics: The case of Hungary. *Moravian Geographical Reports*, 29, 3, 217–230. DOI: 10.2478/mgr-2021-0016
- Pénzes, János – Papp, István – Apáti, Norbert – Kiss, János Péter (2023): Border areas and educational attainment – Long-term analysis of Hungary for the period between 1960 and 2022. *DETUROPE*, 15, 2, 109–128. DOI: 10.32725/det.2023.015
- Szilágyi Zsolt (2018): Az életminőség területi különbségeinek változása a 20. század első harmadában Magyarországon. *Történeti Térinformatikai Tanulmányok*, 8, 1–60.
- Williams, Allan M. (2009): International Migration, Uneven Regional Development and Polarization. *European Urban and Regional Studies*, 16, 3, 309–322. DOI: 10.1177/0969776409104695

Pénzes János kutatásait a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta